

**ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

ШУРИН ОЛЕНА ІВАНІВНА

УДК 378:[159.937.22:008]

**ФОРМУВАННЯ ЕМПАТІЙНОЇ КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ
У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

Житомир – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Рівненському державному гуманітарному університеті, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор

Литвиненко Світлана Анатоліївна,
Рівненський державний гуманітарний університет,
професор кафедри практичної психології
та психотерапії.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
Пальшкова Ірина Олександрівна,
Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського,
декан факультету початкового навчання;

кандидат педагогічних наук

Киричок Віра Андріївна,
Інститут проблем виховання НАПН України,
провідний науковий співробітник
лабораторії морального та етичного виховання.

Захист відбудеться 18 листопада 2014 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 14.053.01 в Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40, 2-й поверх, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка (10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40).

Автореферат розісланий 17 жовтня 2014 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С.Л. Яценко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Національна доктрина розвитку освіти визначає людину як її головну мету і рушійну силу, що забезпечує парадигмальну зміну цілей і особистісних орієнтирів суб'єктів навчального процесу. На державному рівні необхідність формування емпатійної культури педагогічних працівників окреслюється доцільністю реалізації базових положень документів, що гарантують забезпечення прав людини в освітньому просторі, насамперед, Загальної декларації прав людини (1948), Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року (1973), Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини (1950), Конвенції про припинення злочину апартеїду і покарання за нього (1973) та ін.

Важливим засобом розв'язання визначених проблем є зміна освітньої парадигми у контексті зростання значення особистості вчителя в процесі навчання й виховання школярів, його емпатійних якостей, реалізація яких передбачає формування сукупності професійних компетенцій (соціально-перцептивних, соціально-комунікативних, соціокультурних), що забезпечують суб'єкт-суб'єктні відносини педагога та школяра.

Особливої актуальності проблема формування емпатійної культури педагога набуває в молодшій школі, оскільки саме вчитель початкових класів є референтною особою для учнів, що вимагає високого рівня емпатійної культури як особливої особистісно-професійної характеристики.

Загально-теоретичні засади професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів проаналізовані в працях О. Антонової, П. Аутова, В. Беспалька, С. Вітвицької, О. Дубасенюк, І. Зязюна, В. Кременя, Н. Ничкало та ін. Формування готовності до різних видів педагогічної діяльності стало предметом досліджень таких учених як Л. Коржова, О. Мельник, О. Олійник та ін. Процес формування педагогічних умінь розглядали у свої працях І. Коган, І. Колеснікова, О. Лебедева, Н. Павленко, О. Острятинська, В. Фадєєв, Л. Філатова, Ю. Шаповал та ін. Основні аспекти, що характеризують розвиток педагогічної культури майбутнього фахівця висвітлено у дослідженнях М. Букача, В. Гриньової, І. Пальшкової, М. Скрипника, Т. Сидоренко, С. Сисоєвої та ін. Педагогічні засади гуманістичного виховання розглянуто у працях таких науковців як І. Бех, С. Бондар, Д. Пащенко, А. Сущенко, Н. Химич та ін. У науковій літературі широко проаналізовано проблему розвитку професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів (К. Авраменко, О. Бабакіна, Ю. Вавілов, Т. Вожегова, В. Денисенко, С. Єрмакова, І. Казанжи, О. Кисла, І. Коган, І. Колеснікова, А. Коломієць, А. Кудусова, С. Лисенко, С. Литвиненко, О. Олійник, О. Острятинська, М. Парфьонов, С. Самохвалова, І. Смирнова, Л. Ткаченко, О. Філіпп'єва та ін.).

Проте, недостатньо вивченою є проблема формування емпатійної складової загальнопедагогічної та професійно-педагогічної культури вчителя, що вимагає розробки й апробації сучасних технологій розвитку емпатії майбутнього педагога, зокрема, вчителя початкових класів.

Проблема формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів відображає низку **суперечностей**, наявних у системі освіти загалом та професійної підготовки вчителя зокрема, а саме: між нагальною потребою у педагогах зі сформованою емпатійною культурою та недостатністю засобів її формування у сфері початкової освіти; між необхідністю розвивати педагогічну емпатію майбутніх учителів початкових класів у процесі фахової підготовки та відсутністю дієвих технологій у практиці діяльності ВНЗ; між наявним емпатійним потенціалом майбутнього вчителя початкових класів, притаманним йому як особистості, та нерозробленістю необхідних механізмів для його розвитку в сучасній педагогічній науці і практиці.

Практична і теоретична значущість розв'язання проблеми формування емпатійної культури вчителя, необхідність вирішення зазначених суперечностей, недостатня розробка цих проблем у теорії і методиці професійної освіти зумовили вибір теми дисертаційної роботи: **«Формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів у фаховій підготовці»**.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Дослідження виконане відповідно до тематичного плану наукових досліджень кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету «Розвиток життєвої компетентності особистості» (номер державної реєстрації 0111U001029). Тема дисертації затверджена вченою радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 4 від 30. 11. 2007 р.) та узгоджена в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 25. 03. 2008 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці технології формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів у фаховій підготовці. Для досягнення поставленої мети сформульовано такі **завдання** дослідження:

1. Проаналізувати стан досліджуваної проблеми в педагогічній теорії і практиці та обґрунтувати її категоріально-понятійний апарат.
2. Охарактеризувати структуру емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів.
3. Визначити критерії, показники та рівні сформованості емпатійної культури у майбутніх учителів початкових класів.

4. Спроекувати технологію формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів у фаховій підготовці.

5. Експериментально перевірити ефективність авторської технології формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка учителів початкових класів у ВНЗ.

Предмет дослідження – зміст і технологія формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів у фаховій підготовці.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: концептуальні ідеї гармонійного розвитку особистості (М. Андрєєва, О. Мороз, А. Сбруєва та ін.); наукові висновки про особливості та закономірності виховання (Н. Бледнова, Г. Костюк та ін.); педагогічні та філософські ідеї, що характеризують процес професійної підготовки сучасного педагога (О. Абдулліна, Г. Балл, Б. Бім-Бад, Л. Карпова, Л. Кондрашова, Н. Кузьміна, О. Пехота, В. Сластьонін, В. Слободчиков та ін.); філософські (В. Бойко, В. Давидович, О. Дробницький, О. Ковальов, В. Сміт та ін.), психологічні (Л. Аграмакова, А. Алпатова, А. Бохарт, Л. Журавльова, Л. Козяревич, Н. Лутай та ін.) та педагогічні (Н. Аніщенко, М. Бикова, А. Василькова, Т. Гаврилова, І. Коган та ін.) концепції емпатії; основні положення про формування емпатії учня початкової школи та вчителя початкових класів (О. Алпатова, О. Антипова, А. Буданцова, Т. Гаврилова, О. Докуніна, О. Коваленко, І. Коган, О. Максим, С. Максимець, О. Міхеєва, Т. Романова, О. Рудницька та ін.), а також концептуальні положення гуманістичного, особистісно орієнтованого, аксіологічного, компетентнісного та діяльнісного підходів до формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів.

У процесі дослідження було використано комплекс відповідних **методів** наукового пошуку, а саме: *теоретичних* – аналіз наукової літератури з філософії, загальної, соціальної і професійної педагогіки, психології, методики початкової освіти – з метою обґрунтування методологічної основи дослідження; вивчення й узагальнення досвіду формування емпатійної культури в загальноосвітніх та вищих навчальних закладах для з'ясування рівня знань, умінь та практичних навичок педагогів щодо реалізації емпатійних взаємовідносин у професійно-педагогічній діяльності; метод історико-логічного та порівняльного аналізу нормативно-правових документів та наукових праць з метою з'ясування змісту формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів; метод інтерпретації та узагальнення наукових джерел для систематизації теоретичних матеріалів; *емпіричні* – опитування, тестування, спостереження, педагогічний експеримент з метою перевірки ефективності технології формування емпатійної культури майбутніх педагогів у процесі фахової підготовки; *методи математичної статистики* – з метою виявлення якісних змін у

сформованості емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів та перевірки надійності отриманих результатів педагогічного експерименту.

Організація дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася у чотири етапи протягом 2007-2014 років.

На першому етапі (2007-2009 рр.) здійснено теоретичний аналіз проблеми дослідження та узагальнено практичний досвід вищих навчальних закладів щодо формування емпатійної культури майбутніх педагогів; розроблено програму дослідження, визначено його мету, завдання, об'єкт, предмет, експериментальну базу, відповідний діагностичний інструментарій.

На другому етапі (2009-2010 рр.) визначено рівень сформованості емпатійної культури майбутніх учителів шляхом проведення першого діагностичного зрізу; здійснено аналіз і порівняння отриманих результатів; розроблено алгоритм експериментальної перевірки гіпотези.

На третьому етапі (2010-2013 рр.) розроблено технологію формування емпатійної культури майбутніх учителів та здійснено її впровадження в процес професійної підготовки.

На четвертому етапі (2013-2014 рр.) впроваджено експериментальну авторську технологію; простежено динаміку зростання рівня емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів; сформульовано загальні висновки з дослідження, а також оформлено текст дисертаційної роботи.

Експериментальну базу дослідження склали Рівненський державний гуманітарний університет, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, Херсонський державний університет, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Участь у дослідно-експериментальній роботі взяли 379 студентів визначених вищих педагогічних навчальних закладів спеціальності 010102 – «Початкова освіта» освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» (з них 196 – контрольна та 183 – експериментальна група) та 20 викладачів вищих педагогічних навчальних закладів III-IV рівнів акредитації спеціальності «Початкова освіта» (в якості експертів).

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягає в тому, що: *вперше* на основі гуманістичного, особистісно орієнтованого, аксіологічного, компетентнісного та діяльнісного підходів цілісно розглянуто проблему формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів, охарактеризовано її структуру та обґрунтовано компоненти (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, практико-діяльнісний); визначено критерії, показники та рівні сформованості досліджуваного феномена у процесі фахової підготовки; окреслено провідні етапи формування емпатійної культури (мотиваційний,

освітній, діяльнісний); уточнено базове поняття дослідження «емпатійна культура майбутнього вчителя початкових класів»; *удосконалено* теоретичні та практичні засади професійної підготовки вчителя початкових класів у визначеному напрямі; *подальшого розвитку* набули положення теорії і практики формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки у ВНЗ.

Практичне значення одержаних результатів полягає в апробації авторської технології формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів; розробленні та впровадженні спецкурсу «Основи емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів» та комплексу дидактичних і методичних засобів для забезпечення ефективності процесу формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів.

Результати дисертаційної роботи можуть бути використані в навчально-виховному процесі ВНЗ для вдосконалення професійної підготовки вчителів різних спеціальностей, у ході розробки навчальних курсів, навчально-методичних посібників з окресленої проблематики, а також у системі післядипломної педагогічної освіти.

Висновки та результати дослідження **впроваджено** в навчально-виховний процес Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 01-16/242 від 18. 02. 2014 р.); Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янука (довідка № 031/64 від 28. 02. 2014 р.); Херсонського державного університету (довідка № 01-24/812 від 25. 03. 2014 р.); Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 282/01 від 31. 03. 2014 р.); Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 40 від 08. 04. 2014 р.).

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювалася шляхом обговорення на науково-теоретичних та науково-практичних конференціях різного рівня, а саме, *міжнародних*: «Проблеми управління якістю підготовки фахівців в умовах інтеграції в міжнародний освітній простір» (Рівне, 2009), «Наука, освіта, суспільство очима молодих» (Рівне, 2009-2010), «Професійний розвиток педагога в системі безперервної післядипломної освіти» (Рівне, 2010), «Інновації у вищій освіті: проблеми та перспективи» (Кременець, 2010); «Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии» (Москва, 2013); *всеукраїнських*: «Психологічна допомога особистості: сучасний стан та перспективи розвитку» (Рівне, 2008), «Українська культура в добу глобалізаційних трансформацій» (Рівне, 2009), «Розвиток теорії та практики особистісно орієнтованої освіти (Запоріжжя, 2009), «Сучасні технології вищої освіти» (Одеса, 2010); *регіональних*: звітних науково-практичних конференціях викладачів, співробітників, докторантів, аспірантів та студентів Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, 2008-2010), педагогічних

читаннях, присвячених 100-річчю від дня народження Б.Н. Мітюрова (Рівне, 2010), науково-практичних семінарах «Сучасний вчитель початкових класів: вимір часу» (Рівне, 2010), «Сучасний вчитель початкових класів: взаємодія ВНЗ та школи» (Рівне, 2011).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 14 одноосібних статтях, з них 6 у провідних наукових виданнях України, 1 стаття у зарубіжному періодичному науковому фаховому виданні, 7 статей у збірках наукових праць та матеріалах конференцій, 1 тези у збірнику матеріалів конференції.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (341 найменування, з них 8 – іноземними мовами) та 9 додатків на 59 сторінках. Загальний обсяг дисертації складає 265 сторінок, основний зміст дисертації представлено на 169 сторінках. Робота містить 27 таблиць та 11 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано її мету, завдання, об'єкт і предмет; проаналізовано теоретико-методологічну основу дослідження, розкрито його наукову новизну, теоретичне й практичне значення та результати апробації.

У **першому розділі** – «Теоретичні засади формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів» – охарактеризовано науково-теоретичні підходи до проблеми дослідження та представлено результати її категоріально-понятійного аналізу.

Обґрунтування теоретичних засад дослідження засвідчило про необхідність розвитку у майбутніх педагогів не лише професійно-педагогічних, але й громадських і соціальних якостей, серед яких пріоритетного значення набуває толерантність, емпатія, реалізація яких спрямована на створення сприятливого психолого-педагогічного середовища для розвитку і навчання вихованців. У результаті обґрунтування науково-теоретичних засад професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів визначено основні теоретичні підходи, реалізація яких уможливила комплексний теоретичний розгляд досліджуваної проблеми. До таких віднесено: *гуманістичний*, що передбачає розвиток емпатії педагога у контексті гуманістичного спрямування його професійної діяльності; *особистісно орієнтований*, в межах якого дитина визначається головним пріоритетом, що передбачає врахування її індивідуальних особливостей та життєвого досвіду в процесі соціалізації, а також визначення особливих вимог до особистісного і професійного становлення педагога; *аксіологічний*, який ґрунтується на тлумаченні емпатії як педагогічного явища і процесу, спрямованого на врахування особистісно-професійних цінностей педагога; *компетентнісний*, що окреслюється визначенням професійної компетентності педагога як сукупності відповідних

компетенцій (соціально-перцептивних, соціально-комунікативних, інформаційних, соціокультурних) та їх емпатійної складової; *діяльнісний*, що характеризується реалізацією емпатійної культури вчителя в педагогічній діяльності.

У дисертації охарактеризовано емпатійну складову основних видів педагогічної діяльності: діагностичної, оскільки доцільність діагностики навчально-виховного процесу, врахування особистісних характеристик учнів початкової школи, з якими здійснюється даний вид діяльності залежить від сформованості емпатійної культури вчителя; конструктивно-проектувальної, так як рівень емпатійної культури педагога впливає на процес конструювання і проектування навчання та виховання учнів початкової школи та дозволяє вчителю побудувати педагогічно доцільне навчально-виховне середовище; організаційної – у зв'язку з залежністю між рівнем емпатійної культури вчителя початкових класів та врахування ним індивідуальних особливостей учнів з метою оптимальної організації їх навчання і виховання; інформаційно-пояснювальної, що окреслюється умінням вчителя визначити обсяг, рівень і особливості необхідної учневі інформації та доцільно пояснювати її на основі сформованості власної емпатійної культури; комунікативно-стимулюючої, згідно з якою сформованість емпатійної культури педагога дає можливість побудувати ефективну педагогічну взаємодію з урахуванням особистісних характеристик учнів; аналітико-оцінної, яка передбачає коректний аналіз й оцінку педагогом змісту та результатів свого педагогічного впливу на особистість учня в умовах суб'єкт-суб'єктної взаємодії на основі розвиненої емпатійної культури; дослідно-творчу, яка полягає у здійсненні творчої діяльності вчителя-дослідника на засадах емпатійної поведінки. Сформульовано висновок про взаємозумовленість характеристик діяльності в навчально-виховній сфері та процесу формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів.

Охарактеризовано категоріально-понятійний апарат проблеми дослідження, який представлено в комплексі наукових понять «культура», «професійно-педагогічна культура», «емпатія», «емпатійна культура», «фахова підготовка».

На підставі категоріального аналізу проблеми дослідження доведено, що тлумачення емпатійної сутності культури тісно пов'язане з такими поняттями як «культура», «педагогічна культура», «професійна культура» тощо. Виявлено різні позиції науковців щодо визначення емпатії, насамперед, у сучасній психологічній науці. Педагогічна емпатія у дослідженні розглядається як невід'ємний компонент педагогічної майстерності, реалізація якого сприяє гармонізації, взаєморозумінню суб'єктів педагогічного спілкування, що передбачає прогнозування наслідків взаємодії вчителя з дітьми та вибір відповідних засобів впливу. Визначено, що педагогічна культура є інтегративною особистісною якістю педагога.

Емпатійну культуру (складову загальної педагогічної культури) окреслено як автономний феномен, що інтегрує поняття «культура» і «емпатія». В основу цього визначення покладено емпатійний підхід, який передбачає мисленнєве, інтелектуальне й емоційне проникнення у внутрішній світ іншої особистості і проявляється в емоційній відповіді і співчутті до неї.

У результаті категоріального аналізу базових понять дослідження *емпатійна культура майбутнього вчителя початкових класів* тлумачиться як особистісна якість, що передбачає наявність комплексу емпатійних знань, умінь і навичок, спрямованих на розвиток співчуття, співпереживання педагога в умовах його професійної діяльності. Формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів розглядається як процес розвитку відповідних особистісних якостей, що забезпечуються ефективною професійною підготовкою у ВНЗ.

У другому розділі – «Характеристика структури емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів» – охарактеризовано складові емпатійної культури майбутніх фахівців, критерії і показники вимірювання рівня її сформованості у студентів спеціальності «Початкова освіта».

На основі аналізу провідних наукових підходів до структурування педагогічних процесів і явищ у сучасній педагогічній науці виявлено такі компоненти емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів: *мотиваційно-ціннісний*, у межах якого формується позитивна мотивація майбутнього педагога до розвитку власної емпатійної культури як складової загальної професійно-педагогічної культури; *когнітивний*, який передбачає набуття необхідних знань про емпатію та її значення в професійній діяльності педагога та в розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку; *практико-діяльнісний*, який визначається комплексом відповідних умінь і навичок, що реалізуються в професійно-педагогічній діяльності: використання відповідних знань під час педагогічних практик у процесі фахової підготовки; вміння виявляти емпатію, емпатійну культуру; реалізовувати й аналізувати власну педагогічну діяльність; здатність до педагогічного спілкування, самоосвіти, професійного саморозвитку і самовдосконалення майбутнього фахівця.

У дисертації визначено критерії та показники рівнів сформованості емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів, що передбачає комплексний аналіз кількісних і якісних результатів експериментальної роботи. Критерії є засобом вимірювання й оцінювання якості досліджуваного феномену, що передбачає обґрунтування відповідних показників. Згідно з визначеною структурою емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів обґрунтовано наступні її критерії: мотиваційно-ціннісний, який представлений такими показниками як сформованість професійно-педагогічної мотивації, ціннісне ставлення до майбутньої професії, гуманістична спрямованість до педагогічної

діяльності, прагнення до самовдосконалення, здобуття нових професійних знань; когнітивний, що виражається глибиною оволодіння теоретико-методологічними знаннями щодо професійної культури вчителя початкової школи, професійною компетентністю (знання професійно-орієнтованих дисциплін та методики роботи з молодшими школярами), усвідомленням суспільної значущості педагогічної діяльності; практико-діяльнісний, що характеризується такими показниками – прояв емпатії як особистісної риси, рефлексія значення емпатії й емпатійної культури у педагогічній діяльності, комунікативна компетентність. На основі визначених критеріїв та показників окреслено рівні сформованості емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів: оптимальний, достатній, первинний, елементарний.

У третьому розділі – «Експериментальна перевірка технології формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів» – досліджено стан сформованості емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів (констатувальний етап експерименту), обґрунтовано авторську технологію і визначено шляхи її впровадження, представлено результати формувального етапу експерименту щодо перевірки рівня її ефективності.

У результаті проведення діагностики актуального стану сформованості емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів, що передбачала визначення відповідних методик і завдань, формування експериментальних і контрольних груп, окреслення тривалості і етапів експерименту, здійснення аналізу навчальних програм педагогічних дисциплін, проведення анкетувань учителів початкових класів ЗОШ та студентів педагогічних ВНЗ, з'ясовано про наявність певних проблем у визначеному напрямі.

Так, на констатувальному етапі експерименту виявлено, що лише 11,48% опитуваних експериментальної групи і 12,24% респондентів контрольної групи мають оптимальний рівень сформованості емпатійної культури. Натомість, елементарний рівень емпатійної культури притаманний 21,31% студентів експериментальної і 19,39% досліджуванім контрольної групи. Зазначене засвідчує про несформованість мотиваційної сфери студентів щодо прояву емпатії у майбутній професійній діяльності, нестачу знань про досліджуваний феномен, несформованість умінь емпатійної взаємодії.

Запропоновано авторську технологію формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів у фаховій підготовці. Ураховуючи мету і завдання експериментальної роботи, технологію представлено у вигляді цілісної системної сукупності компонентів (цільового, організаційного, змістового, результативного) (рис. 1).

Системоутворюючими складовими технології формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів визначено цільовий, організаційний, змістовий та

результативний компоненти. Цільовий компонент включає мету і завдання професійної підготовки вчителів початкової школи. Організаційний – розкриває основні етапи формування емпатійної культури майбутніх фахівців, а також методи педагогічного впливу на досліджуваний процес. Змістовий компонент характеризує засади процесу формування емпатійної культури. Результативний – сукупність критеріїв і рівнів педагогічного дослідження сформованості емпатійної культури студентів, а також очікуваний результат упровадження технології. Взаємозв'язок зазначених компонентів забезпечує системність, цілеспрямованість та результативність процесу формування емпатійної культури студентів.

У процесі реалізації авторської технології формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів збагачено зміст професійно-педагогічних дисциплін у контексті досліджуваної проблеми («Педагогіка», «Дидактика», «Основи педагогічної майстерності», «Теорія і методика виховання», «Актуальні проблеми виховання», «Загальні основи педагогіки», «Педагогічна етика вчителя початкових класів» та ін.), а також впроваджено авторський спецкурс «Основи емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів», що передбачало, зокрема, проведення тренінгових занять, спрямованих на набуття студентами нових знань, умінь і навичок, рівня самооцінки, рефлексію особливостей своєї професійної спрямованості та власного ставлення до обраної професії.

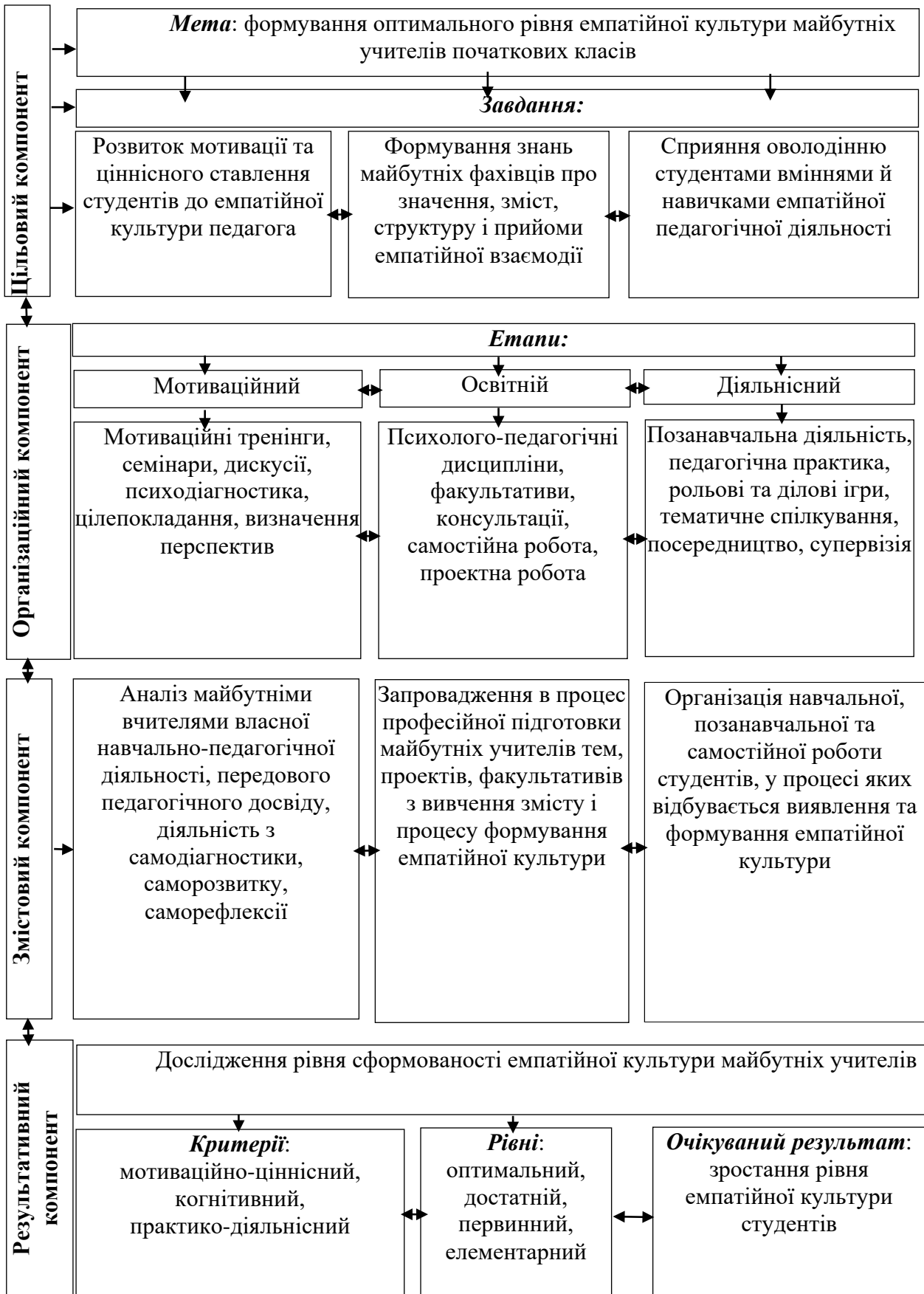

Рис. 1. Технологія формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів

Повторна діагностика рівня сформованості емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів та порівняння результатів контрольної й експериментальної груп засвідчує про характер, особливості та ефективність спроектованої авторської технології (табл. 1).

Таблиця 1.

**Динаміка рівнів сформованості емпатійної культури майбутніх учителів
початкових класів**

Рівні	Експериментальна група				Контрольна група			
	На початку		Наприкінці		На початку		Наприкінці	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Оптимальний	21	11,48	49	26,78	24	12,24	26	13,27
Достатній	52	28,42	79	43,17	57	29,08	60	30,61
Первинний	71	38,80	47	25,68	77	39,29	76	38,78
Елементарний	39	21,31	8	4,37	38	19,39	34	17,35
Всього	183	100	183	100	196	100	196	100

На рис. 2 відображений перерозподіл студентів за рівнями емпатійної культури під впливом апробованої технології на констатувальному й формуальному етапах експерименту.

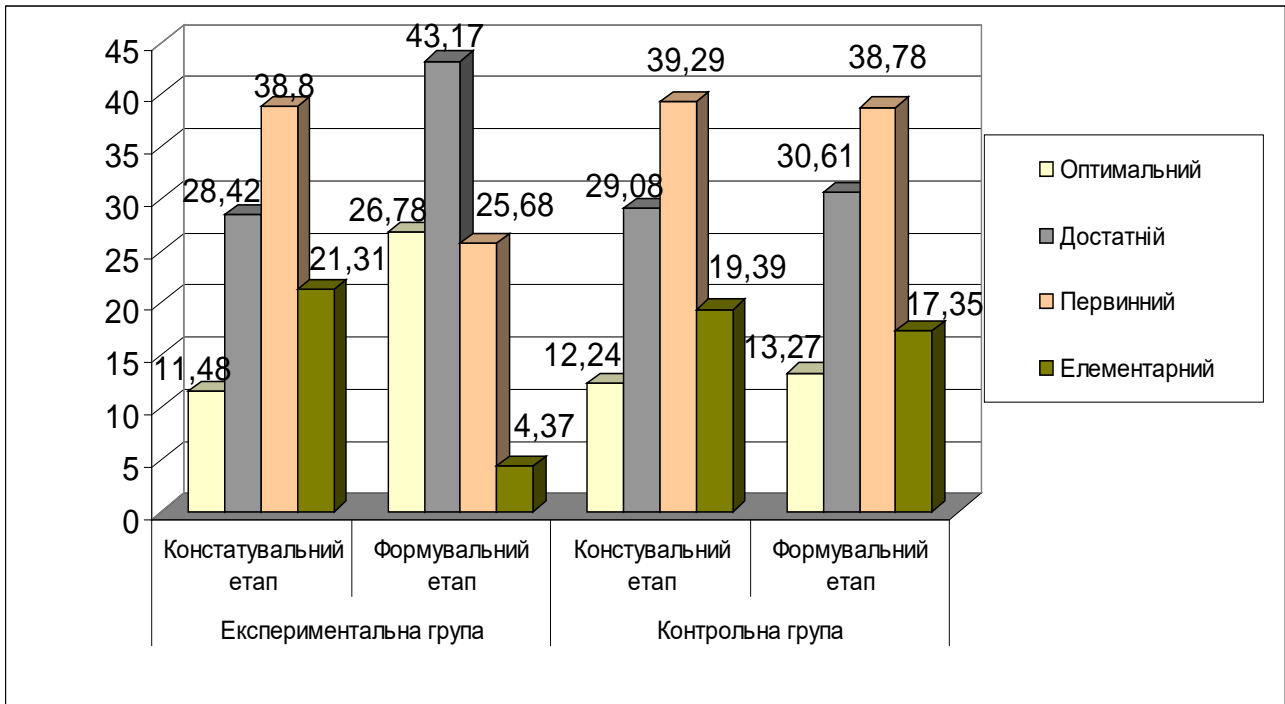

Рис. 2. Порівняння результатів діагностики рівнів емпатійної культури досліджуваних на констатувальному та формувальному етапах експерименту, у %

Результати формувального етапу експерименту засвідчили позитивну динаміку формування емпатійної культури у студентів спеціальності «Початкова освіта» освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр». Спостерігається підвищення показників оптимального рівня сформованості емпатійної культури в експериментальній групі (з 11,48% до 26,78%) у порівнянні з контрольною групою (з 12,24% до 13,27%). Відбулося суттєве зниження показників елементарного рівня сформованості емпатійної культури в експериментальних групах (з 21,31% до 4,37%) у порівнянні з контрольною групою (з 19,39% до 17,35%). Отже, впровадження авторської технології формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів дозволяє забезпечити зростання рівня сформованості емпатійної культури студентів та досягнення очікуваних результатів.

Достовірність отриманих результатів педагогічного експерименту перевірена за допомогою методів математичної статистики (критерію кутового перетворення Фішера ϕ^*).

ВИСНОВКИ

На основі узагальнення результатів наукового дослідження сформульовано такі **загальні висновки:**

1. У результаті проведеного аналізу філософської, психолого-педагогічної та методичної літератури, стану розробленості проблеми в сучасній теорії і методиці

професійної освіти з'ясовано про актуальність дослідження та необхідність обґрунтування теоретичних засад та авторської технології формування у майбутніх учителів початкових класів емпатійної культури як компонента загальнопедагогічної та професійно-педагогічної культури вчителя.

У дисертації обґрунтовано провідні теоретичні підходи (гуманістичний, особистісно орієнтований, аксіологічний, компетентнісний, діяльнісний), реалізація яких забезпечує ефективність розв'язання досліджуваної проблеми у процесі фахової підготовки.

У результаті категоріально-понятійного аналізу проблеми дослідження доведено необхідність уточнення педагогічного змісту категорії «емпатійна культура майбутніх учителів початкових класів»; охарактеризовано ієрархію базових понять дослідження. Сформульовано визначення емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів як особистісної якості майбутнього фахівця, що передбачає наявність комплексу емпатійних знань, умінь і навичок, спрямованих на розвиток співчуття, співпереживання педагога в умовах його професійної діяльності. Зроблено висновок, що формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів є процесом розвитку відповідних особистісних якостей, які забезпечуються ефективною професійною підготовкою у ВНЗ.

2. Розроблено структуру емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів, яка передбачає наявність мотиваційно-ціннісного, когнітивного і практико-діяльнісного компонентів. Охарактеризовано сутність *мотиваційно-ціннісного* компоненту, який визначається позитивною мотивацією майбутнього вчителя початкових класів до розвитку власної емпатійної культури. Окреслено значущість *когнітивного* компоненту емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів, який характеризується засвоєнням необхідних знань про емпатію, ресурси емпатійної культури у співпереживанні, співпраці, партнерській суб'єкт-суб'єктній взаємодії в сфері початкової освіти, а також її значення в професійній діяльності педагога з метою забезпечення розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку у контексті врахування особливостей міжособистісної взаємодії з учнями початкової школи на засадах емпатії. Визначено змістові характеристики *практико-діяльнісного* компоненту структури емпатійної культури, який включає комплекс умінь і навичок щодо реалізації емпатії в професійно-педагогічній діяльності вчителя початкових класів.

3. У дисертації обґрунтовано критерії (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, практико-діяльнісний) та показники сформованості емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів у фаховій підготовці, на основі яких виокремлено чотири рівні (оптимальний, достатній, первинний, елементарний). Зазначимо, що елементарний рівень характеризується фрагментарними знаннями з психології молодшого шкільного віку щодо

вікових, психологічних особливостей молодших школярів, а також відсутністю прагнення до самоаналізу та самовдосконалення, низьким рівнем емпатії. З'ясовано, що на первинному рівні сформованості емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів спостерігається невизначеність мотиваційно-ціннісного ставлення до майбутньої професії, наявність певних труднощів щодо застосування теоретичних знань на практиці, епізодичний вияв емпатії в процесі життєдіяльності. Достатній рівень сформованості емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів визначається активністю у виконанні навчально-професійних завдань і стійким виявленням емпатії як особистій якості, що, однак, не завжди супроводжується прагненням до самоаналізу та самооцінки. Доведено, що оптимальний рівень сформованості емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів передбачає усвідомлене мотиваційно-ціннісне ставлення до майбутньої педагогічної діяльності, розуміння її суспільної значущості та гуманістичної спрямованості, прагнення до самовдосконалення шляхом здобуття нових професійних знань та вмінь, що реалізуються в практиці навчально-виховної діяльності в початковій школі в системі емпатійних суб'єкт-суб'єктних відносин.

Відповідно до визначених критеріїв, показників і рівнів побудовано програму експериментального дослідження та визначено його діагностичний інструментарій.

4. Теоретично обгрунтовану та розроблену авторську технологію формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів у фаховій підготовці представлено як цілісну системну сукупність її компонентів (цільового, організаційного, змістового та результативного). Охарактеризовано цільовий компонент, в якому відображено мету і завдання професійної підготовки вчителів початкової школи у визначеному напрямі. Визначено сутність організаційного компоненту авторської технології, який передбачає послідовну реалізацію основних етапів формування емпатійної культури майбутніх фахівців (мотиваційного, освітнього, діяльнісного), а також методи педагогічного впливу на досліджуваний процес. З'ясовано, що змістовий компонент окреслює організаційно-змістові засади процесу формування емпатійної культури. Результативний компонент містить сукупність критеріїв, показників і рівнів сформованості емпатійної культури студентів та характеризується наявністю очікуваних результатів. Доведено, що реалізація авторської технології забезпечує системність, цілеспрямованість та результативність процесу формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів.

5. Ефективність авторської технології формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів підтверджено експериментально: відбулися суттєві зміни в мотиваційній сфері; підвищився рівень значущості професійно-педагогічних дисциплін, а також сформованості емпатійних знань та вмінь. У студентів експериментальних груп

спостерігається позитивна динаміка з усіх показників мотиваційно-ціннісного, когнітивного, практико-діяльнісного критеріїв порівняно з вихідним рівнем.

Достовірність отриманих результатів педагогічного експерименту перевірена за допомогою критерію кутового перетворення Фішера ϕ^* , що засвідчує досягнення його мети та завдань.

Проведене дослідження не претендує на повноту та вичерпність вирішення проблеми формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів. Подальшого вивчення потребують: питання аналізу факторів впливу емпатійної культури на результати педагогічної діяльності; визначення психолого-педагогічних і соціальних умов професійного та особистісного саморозвитку майбутніх учителів; обґрунтування ефективних методик професійної підготовки студентів на пряму підготовки «Початкова освіта» з урахуванням сучасних суспільних потреб щодо формування емпатійної культури.

Основні положення дисертаційної роботи відображено в таких одноосібних публікаціях автора:

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

1. Шурин О. І. Емпатійна культура як інтегративна особистісна якість сучасного викладача / О. І. Шурин // Нова педагогічна думка : наук.-метод. журнал. – Рівне, 2009. – № 1. – С. 551–557.
2. Шурин О. І. До питання формування педагогічної культури майбутніх вчителів у процесі фахової підготовки / О. І. Шурин // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2009. – Вип. 42. – С. 129–131.
3. Шурин О. І. Самоосвіта як умова професійного становлення майбутнього вчителя / О. І. Шурин // Нова педагогічна думка : наук.-метод. журнал. – Рівне, 2010. – № 1. – С. 96–97.
4. Шурин О. І. До питання формування професійно-педагогічної культури майбутніх учителів у процесі фахової підготовки / О. І. Шурин // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 16 «Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики». – Київ, 2011. – Вип. 14 (24). – С. 87–90.
5. Шурин О. І. До питання формування творчої особистості майбутніх учителів / О. І. Шурин // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: «Психологія і педагогіка». – Острог, 2011. – Вип. 18. – С. 263–272.
6. Шурин О. І. Експериментальне дослідження формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів у фаховій підготовці / О. І. Шурин // Нова педагогічна думка : наук.-метод. журнал. – Рівне, 2014. – № 2 (78). – С. 60–63.

7. Шурин Е. И. Эмпатийная культура как составляющая профессиональной подготовки будущих учителей / Шурин Е. И. // Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии : сб. статей по матер. XVI междунар. заоч. науч.-практ. конф. – Москва, 2013. – №7 (16). – С. 180–184.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Шурин О. І. Емпатійна культура як складова професійної підготовки майбутніх учителів / О. І. Шурин // Наука, освіта, суспільство очима молодих : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих науковців. – Рівне : Вид-во РДГУ, 2009. – С. 112–113.

9. Шурин О. І. До питання професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів / О. І. Шурин // Педагогічні науки та освіта : зб. наук. праць. – Запоріжжя : КЗ «ЗОШПО» ЗОР, 2009. – Вип. IV. – С. 173–179.

10. Шурин О. І. Культуровідповідність як особистісна якість професійної підготовки майбутніх учителів / О. І. Шурин // Актуальні питання культурології : альманах наукового товариства «Афіна» кафедри культурології: У 2-х т. – Вип. 8. – Рівне : РДГУ, 2009. – Т. 1. – С. 110–113.

11. Шурин О. І. Гуманістична поведінка як невід’ємна особистісна риса майбутніх учителів / О. І. Шурин // Наука, освіта, суспільство очима молодих : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, педагогів, психологів та молодих науковців. Ч. 1. Психолого-педагогічний напрям. – Рівне : Вид-во РДГУ, 2010. – С. 157–158.

12. Шурин О. І. До питання підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності / О. І. Шурин // Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка. – Кременець : КОГПІ, 2010. – С. 351–355.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

13. Шурин О. І. Педагогічна культура у процесі професійної підготовки майбутніх вчителів / О. І. Шурин // Сучасні технології вищої освіти : зб. наук. праць VI Всеукр. наук.-метод. конф. – Одеса : Вид-во ОДАХ, 2010. – С. 111–112.

14. Шурин О. І. Емпатійність як важлива особистісна якість сучасного вчителя початкових класів / О. І. Шурин // Вісник кафедри педагогіки початкової освіти. – Рівне : РДГУ, 2011. – № 4. – С. 156–159.

АНОТАЦІЇ

Шурин О. І. Формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів у фаховій підготовці. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Житомирський державний університет імені Івана Франка. – Житомир, 2014.

Дисертаційну роботу присвячено дослідженню проблеми формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів у фаховій підготовці. З'ясовано провідні теоретичні підходи до проблеми дослідження: гуманістичний, особистісно орієнтований, аксіологічний, компетентісний та діяльнісний. Обґрунтовано її категоріально-понятійний апарат, а саме категорії «культура», «педагогічна культура», «професійно-педагогічна культура», «емпатія», «емпатійна культура».

Визначено основні компоненти емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, практико-діяльнісний та основні критерії її сформованості: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, практико-діяльнісний. На основі критеріїв окреслено рівні сформованості досліджуваного явища (оптимальний, достатній, первинний, елементарний). Розроблено та експериментально перевірено ефективність технології формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів у фаховій підготовці складовими якої є цільовий, організаційний, змістовий та результативний компоненти, які перебувають у тісному взаємозв'язку, оскільки визначають зміст один одного. Доведено, що її реалізація сприяє підвищенню рівня сформованості емпатійної культури майбутніх педагогів.

Ключові слова: емпатія, емпатійна культура, фахова підготовка майбутніх учителів початкових класів, технологія формування емпатійної культури.

Шурин Е. И. Формирование эмпатийной культуры будущих учителей начальных классов в профессиональной подготовке. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Житомирский государственный университет имени Ивана Франко. – Житомир, 2014.

В диссертации осуществлено исследование проблемы формирования эмпатийной культуры будущих учителей начальных классов в профессиональной подготовке. Обоснованы основные теоретические подходы к проблеме формирования изучаемого явления: гуманистический (раскрывает связь эмпатии педагога с его гуманистической системой ценностей), личностно ориентированный (согласно которому, центром учебно-воспитательного процесса является личность с ее жизненным опытом, ее проблемами, ее неповторимым процессом социального и профессионального становления), аксиологический (согласно которому эмпатия рассматривается как педагогическое явление и процесс,

который предусматривает наличие системы личностных ценностей), компетентностный (анализирует совокупность профессиональных компетенций педагога, а именно: социально-перцептивных, социально-коммуникативных, информационных, социокультурных и др., каждая из которых имеет в себе эмпатийную составляющую и обеспечивает гуманистические субъект-субъектные отношения учителя начальных классов и учащихся) и деятельностный (поскольку эмпатийная культура учителя реализуется в соответствующем образом построенной педагогической деятельности).

Проанализирован категориально-понятийный аппарат проблемы исследования («культура», «педагогическая культура», «профессионально-педагогическая культура», «эмпатия», «эмпатийная культура»). Сформулировано определение эмпатийной культуры будущего учителя начальных классов как личностного качества, которое предусматривает наличие комплекса эмпатийных знаний, умений и навыков, обеспечивающих сочувствие, сопереживание в условиях профессиональной деятельности в начальной школе.

Определены основные компоненты эмпатийной культуры будущих учителей начальных классов: мотивационно-ценностный (предусматривает сформированность профессионально-педагогической мотивации, наличие положительных мотивов; мотивационно-ценностное отношение к профессии, стремление к самосовершенствованию, получению новых профессиональных знаний), когнитивный (характеризует овладение теоретико-методологическими знаниями, значением эмпатии, эмпатийной культуры; формирует компетентность в реализации принципов работы с младшими школьниками, осознание общественной значимости педагогической деятельности, гуманистическую направленность педагогической деятельности), практико-деятельностный (реализует комплекс умений и навыков осуществления эмпатии в профессионально-педагогической деятельности учителя начальных классов, способность к реализации этих знаний и умений во время педагогических практик в процессе профессиональной подготовки, умение выявлять эмпатию, эмпатийную культуру, умение реализовывать и анализировать собственную педагогическую деятельность, постоянно совершенствовать свои знания, умения, навыки, осуществлять самообразование, саморазвитие, способность к педагогическому общению).

Согласно структуре изучаемого явления, определены основные критерии эмпатийной культуры будущих учителей начальных классов: мотивационно-ценностный, когнитивный, практико-деятельностный. На основе критериев обозначены уровни ее сформированности, а именно: оптимальный (высокая степень сформированности профессионально-педагогической мотивации, стремление к самосовершенствованию и получению новых профессиональных знаний, мотивационно-ценностное отношение к профессии),

достаточный (определяется стремлением к новым профессиональным знаниям, наличием положительных мотивов, частичным стремлением к самосовершенствованию и мотивационно-ценностным отношением к профессиональной деятельности), первичный (неполная сформированность профессионально-педагогической мотивации и частичное мотивационно-ценностное отношение к профессии), элементарный (неуверенность и тревожность, отсутствие мотивационно-ценностного отношения к профессии, способность к самосовершенствованию).

Разработана технология формирования эмпатийной культуры будущих учителей начальных классов в профессиональной подготовке, составляющими которой являются целевой, организационный, содержательный и результативный компоненты. Проверка эффективности авторской технологии подтверждена экспериментально. Полученные результаты диссертационного исследования внедрены в учебный процесс высших учебных заведений и имеют важное значение для повышения качества профессионально-педагогической подготовки будущих учителей начальных классов.

Ключевые слова: эмпатия, эмпатийная культура, профессиональная подготовка будущих учителей начальных классов, технология формирования эмпатийной культуры.

Shuryn O. I. Formation empatiynoyi cultures of primary school teachers in professional training. – Manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of pedagogical sciences, specialty 13.00.04 – Theory and Methods of Professional Education. – Zhytomyr State University named after Ivan Franko. – Zhitomir, 2014.

The thesis is devoted to the problem of forming empatiynoyi culture of primary school teachers in professional training. It is shown leading theoretical approaches to the study: humanist, learner-centered, axiological, competence and activity. Proved its categorial-conceptual apparatus, namely the category of «culture», «teaching culture», «professional and pedagogical culture», «empathy», «empatiyna culture».

The main components empatiynoyi culture of primary school teachers: motivational and evaluative, cognitive, practice and activity and the main criteria for its formation: motivational value, cognitive, practice and activity. Based on the criteria outlined levels of the development of the phenomenon (optimal, adequate, primary, elementary). Developed and experimentally verified the effectiveness of technologies of empatiynoyi culture of primary school teachers in professional training components which are targeted, organizational, semantic and effective ingredients that are in close relationship, as to the content of each other. It is proved that its implementation improves the level of formation empatiynoyi culture of future teachers.

Keywords: empathy, empatiyna culture, professional training of primary school teachers, technology of empatiynoyi culture.